

RAZVOJ KOGNITIVISTIČNEGA ZNANSTVENEGA DISKURZA NA POLJSKEM IN V SLOVENIJI

Kognitivno jezikoslovje je razvilo samosvoj metodološki in pojmovni aparat, kar se zrcali v njegovi terminologiji. V prispevku so predstavljeni nekateri temeljni pojmi Langackerjeve kognitivne slovnice (upodabljanje, profiliranje) in lakoffovske teorije metafore (konceptualna metafora, metaforična preslikava, shema podoba) ter njihove jezikovne realizacije v slovenščini in poljščini. Analiza kognitivistične terminologije v teh dveh jezikih je pokazala, da se lahko nekateri pojmi v poljskem in slovenskem prostoru razvijajo vsak v svojo smer.

kognitivno jezikoslovje, kognitivna slovnica, teorija metafore, upodabljanje, profiliranje

Cognitive linguistics has developed a specific methodological and conceptual apparatus which is reflected in its terminology. This paper presents some basic concepts which occur in Langacker's cognitive grammar (imagery, profiling) and Lakoffian theory of metaphor (conceptual metaphor, metaphorical mapping, image-schema), and their realisation in Slovene and Polish. Analysis of cognitivist terminology shows that some of the concepts in Polish and Slovene linguistics may each develop in their own way.

cognitive linguistics, cognitive grammar, theory of metaphor, imagery, organization profile/base

1 V okviru t. i. kognitivnih znanosti (*cognitive sciences*) se od sedemdesetih let 20. stoletja dalje na različnih ameriških in evropskih univerzah razvija tudi t. i. kognitivno jezikoslovje.¹ To jezik obravnava kot družbeni pojav simbolno-kulturnega značaja, v katerem se zrcalijo procesi, ki potekajo v človekovem umu in ki so inherentni del človeškega spoznavanja. Kognitivisti predlagajo interdisciplinarni pristop k jeziku in ga opisujejo s pomočjo raziskovalnih kategorij, ki izhajajo iz človekovih kognitivnih zmožnosti in so povezane z zaznavanjem, kategorizacijo, usmerjanjem pozornosti, mentalnim skeniranjem stvarnosti itn. Glede na dejstvo, da

¹ Kot »kognitivno« ni poimenovano po naključju. Kot piše R. W. Langacker, izhaja iz funkcionalistične tradicije, od katere pa se razlikuje po tem, da poudarja semiološko funkcijo jezika in odločilno vlogo konceptualnih procesov v interakciji. Kognitivizem se od formalističnih pristopov k jeziku (ki so pogosto prav tako opredeljeni kot kognitivni, vendar ne v terminološkem smislu) razlikuje po tem, da jezik obravnava kot integralni del človekovih kognitivnih zmožnosti in ne kot ločeni oz. neodvisni modul ali mentalno zmožnost (Langacker 1998, po Glaz 2001: 290–291).

kognitivno jezikoslovje vzpostavlja lastno metodologijo oz. raziskovalno paradigmo,² je mogoče predpostavljati, da se to zrcali tudi v njegovem diskurzu.³ Analiza v pričujočem prispevku bo osredotočena na pisni jezikoslovni (znanstveni) diskurz v izbranih kognitivističnih razpravah v angleškem jeziku in njihovih prevodih v poljščino in slovenščino. Izpostavljeni bosta predvsem jezikovna in kognitivna razsežnost, komunikacijski oz. interakcijski vidik, ki sta bistvena za analizo govornega diskurza, pa bosta potisnjena v ozadje. V okviru tega se bova osredotočili predvsem na semantiko kognitivistične terminologije, ki je odraz koherentnega modela jezikovnega opisa, in na prevode le-te v omenjena slovanska jezika.

2 Simbolna slovnica

2.1 V okviru kognitivnega jezikoslovja sta opazni dve smeri: konvencionalistična R. W. Langackerja (1986, 1987, 1988a, 1988b, 1991, 1995, 2000), t. i. kognitivna slovnica, ter s teorijo metafore povezana izkušnjska smer G. Lakoffa (1986, 1987, 1990, 1998) in M. Johnsona (1987), prim. tudi Lakoff, Johnson (1980, 1999), Lakoff, Turner (1989), Kövesces (1996, 2000). Med preostalimi avtorji, ki so pomembno vplivali na razvoj te metodologije, lahko omenimo še R. Jackendoffa (1983, 1990), J. Fauconnierja (1985), L. Talmyja (npr. 1985), Ch. Fillmora (1982), E. Sweetser (1990) in J. R. Taylorja (1995, 2002).⁴

2.2 Čeprav se pristopi posameznih kognitivnih jezikoslovcev med seboj razlikujejo (npr. lakoffovski od langackerjevskega), imajo ti v zvezi z bistvom in opisom jezika pravzaprav precej skupnih predpostavk. Temelj njihove raziskovalne strategije je, da jezikovno zmožnost obravnavajo v okviru kognitivnih zmožnosti. Zavračajo formalistično predpostavko, da je jezik avtonomen sistem, ki ga je mogoče dobro opisati brez upoštevanja širših kognitivnih procesov, in da je slovnica mehanizem, ki v določenem jeziku omogoča tvorbo pravilnih stavkov. Za razliko od generativistov (npr. N. Chomskega) v ospredje ne postavljajo jezikovne zmožnosti, kajti ta po njihovem mnenju ne obstaja ločeno od drugih kognitivnih

² Raziskovalno paradigmo T. S. Kuhn (1985) opredeljuje kot enovita, kompatibilna in koherentna pojmovna (terminološka), metodološka in filozofska načela.

³ T. van Dijk (2001: 9–43) diskurz opredeli kot obliko (formo) rabe jezika (*language in use*). Gre za komunikacijski dogodek, v katerem pride do (verbalne) interakcije med udeleženci. Diskurz vedno poteka v nekem družbeno-kulturnem kontekstu in ga določajo kognitivni procesi udeležencev komunikacijskega dogodka, tj. konstruiranje in razbiranje smisla, razumevanje, interpretacija danega diskurza itd. Jezikoslovec naj bi torej pri analizi diskurza upošteval vse njegove razsežnosti: jezikovno, komunikacijsko, kognitivno in interakcijsko.

⁴ Pri iskanju korenin kognitivne lingvistike je treba seči v 18. in 19. stoletje k nemškim preučevalcem jezika, mdr. W. von Humboldt (psihološko-filozofski univerzalizem, pojma *Weltanschauung* in *Volkgeist*), A. Schleicherju (biološka teorija jezika in približevanje jezikoslovnih raziskav naravoslovnim vedam), H. Steinthalu (jezikovni psihologizem ter z njim povezani spoznavni relativizem) in W. Wundtu (pogledi na kategorizacijo, etnopsihologizem, govornica telesa) ter v razprave ameriških in britanskih antropološko-kognitivističnih strukturalistov (mdr. k E. Sapirju, B. L. Whorfu, B. Malinowskemu) (prim. Będkowska Kopczyk, 2004: 17).

zmožnosti, temveč je njihov rezultat. Prepričani so, da je nujno oblikovanje in aplikacija takšnih teoretičnih koncepcij, s katerimi je mogoče opisati kompleksnejše pojave, se pravi jezik v povezavi s procesi, ki motivirajo njegovo formo (tj. s procesom zaznavanja in kognitivne obdelave zaznanega), ter vplivom naravnega okolja in kulture, v katerih živijo pripadniki določene jezikovne skupnosti.

Kognitivni jezikoslovci ne zanikajo, da je določene vidike jezika mogoče opisati s pomočjo logike in algebrainih simbolov. Toda upoštevajoč dejstvo, da je jezik družbeni in simbolno-kulturni pojav, menijo, da je njegovo naravo mogoče bolje doumeti in predstaviti s pomočjo metafore s področja biologije (*jezik kot organizem*). Namesto, da bi težili k formulaciji skupne in oblikovno »elegantne« teorije, si prizadevajo ustvariti takšno odslikavo jezika, ki bi bila zvesta njegovi psihološki sliki, ter teorijo postaviti na trdne empirične temelje (Tabakowska 1995). Zaradi tega kognitivna lingvistika lahko zaznava in pojasnjuje korelacije med določenimi jezikovnimi ter splošnimi človekovimi kognitivnimi procesi.

Kognitivisti so za opis jezika razvili metodološki aparat s terminologijo, ki pogosto sloni na izkušnji vidnega zaznavanja sveta in kategorizacije prostora. Zato se pri opisovanju jezika v kognitivnem diskurzu pojavljajo takšne konstrukcije, ki jezikovne pojave prikazujejo na psihološko motiviran in slikovit – lahko bi rekli »plastičen« – način. Kot poudarja npr. A. Głaz (2001: 291), je način dojetanja in opisovanja jezikovnih pojavov s pomočjo psiholoških kategorij logična posledica kognitivističnega pojmovanja jezika kot integralnega vidika človekovih kognitivnih zmožnosti.⁵

2.2.1 Po Langackerjevem mnenju pomen ne zajema le konceptualne vsebine nekega koncepta (ki je zgrajena iz mentalnega in čutnega izkustva ter védenja o kontekstu), temveč tudi način, na katerega je ta vsebina *upodobljena oz. konstruirana (imagery oz. construal)* (Langacker 1987: 110–146, 1995: 68–69). Elemente sveta okoli sebe, ki so predmet našega zaznavanja, »obdelujemo« s pomočjo spoznavnih procesov, kot so mdr. mentalno skeniranje, primerjanje, usmerjanje (oz. fokusiranje) pozornosti, abstrahiranje, kategoriziranje enih struktur v okviru drugih (v tej fazi se oblikujejo koncepti). Medsebojno odvisnost čutnega in mentalnega izkustva (se pravi zaznavanja in procesa konceptualizacije) odraža Langackerjeva *metafora gledanja*⁶ (*viewing metaphor*) (1995: 67), ki se nanaša na človekovo zmožnost vidnega zaznavanja. Poudariti je treba, da se Langacker ne zameji zgolj na vidno zaznavanje, temveč uporablja celo vrsto »vizualnih« metafor, s katerimi ponazarja kompleksne konceptualne procese, npr. *maksimalno vidno polje (maximal field of view)*, ki obsega vse, kar lahko vidimo in o čemer govorimo, *vidni okvir (viewing frame)*, tj. manjše območje, na katero se opazovalčev pogled

⁵Za kognitivizem je Langacker sprva predlagal termin prostorska (*spatial*), zatem pa kognitivna (*cognitive*) in celo simbolna slovnica (*symbolic grammar*), drugi jezikoslovci pa predlagajo tudi izraz izkušnjska slovnica (*experiential grammar*), gl. Głaz (2001: 291).

⁶Prim. Będkowska Kopczyk 2004: 29–30.

osredotoča glede na to, v katero smer gleda in na kaj bi rad usmeril pozornost, žarišče (*focus*), ki se nahaja v središču vidnega okvira, *območje scene* (*onstage region*) – vse na odru in v gledališki dvorani, kar je primerljivo z maksimalnim vidnim poljem in ne nazadnje s *procesom konstruiranja prizora*⁷ oz. *upodabljanja* (*construal relationship*).

Vendar to ne pomeni, da je celotno konceptualno in semantično strukturo pojmov mogoče omejiti zgolj na kategoriji prostora in vidnega zaznavanja. Pri procesu zaznavanja namreč poleg vida sodelujejo tudi drugi čuti (npr. sluh, voh), zato zaznavajočega *opazovalca* (*viewer*) lahko poimenujemo *polisenzorični opazovalec* (Langacker 1987: 111). Celotna čutna predstava nam omogoča, da določeno situacijo konstruiramo na različne načine.

2.3 Preidimo k podrobnejši predstavitvi konvencionalnega upodabljanja (konstruiranja) prizora. To je naravna človekova sposobnost, da isti pojav (prizor, predmet ali bitnost) prikaže z različnimi razpoložljivimi, »alternativnimi« sredstvi, kot so ndr. izpostavitve določenega vidika prizora na račun drugih, opazovanje prizora iz določene perspektive, konstruiranje prizora v skladu z izbrano metaforo. Upodabljanje je konvencionalno zato, ker lahko govorec, da bi ustrezno upodobil svojo misel in jo ubesedil v skladu s svojimi potrebami in namerami, iz repertoarja že danih možnosti, ki jih nudi jezik, *izbere* poljubno slovnično konstrukcijo. Dva načina upodobitve iste situacije se lahko med sabo razlikujeta glede na to, katere značilnosti iste situacije govorec izbere kot tiste, ki si zaslužijo posebno pozornost, glede na relativno izpostavitve teh značilnosti, stopnjo abstraktnosti in konkretnosti opazovanja situacije, glede na perspektivo, iz katere jo gleda itd. (Langacker 1987: 111).

Ta proces lahko ponazorimo s primerom povedi (1)–(4), ki v bistvu zrcalijo različne predstave (zaradi česar se med sabo pomensko razlikujejo), čeprav bi jih lahko vse uporabili pri opisu objektivno iste situacije (Langacker 1987: 110):

- (1) *The clock is on the table.* [‘Ura je na mizi’].
- (2) *The clock is lying on the table.* [‘Ura leži na mizi’].
- (3) *The clock is resting on the table.* [‘Ura počiva na mizi’].
- (4) *The table is supporting the clock.* [‘Miza podpira uro’].

Prva poved je najbolj nevtralna in je pravzaprav shematska za preostale tri povedi, v katerih je izbran in simboliziran konkretni vidik opazovanega prizora. Izbrani vidik tako postane kar najbolj izstopajoč in natančno opisan. Glagol *ležati* v zgledu (2) našo pozornost usmerja na horizontalno lego ure na mizi; *počivati* v zgledu (3) izpostavlja statičnost lokativne relacije, *podpirati* v (4) pa osvetljuje kljubovanje mize sili težnosti, ki deluje na uro.

⁷Langacker termin *prizor* uporablja v smislu konceptualizirane situacije. Tudi v nadaljevanju izraza *prizor* in *situacija* uporabljamo izmenično.

Zgledi kažejo, da so različni jezikovni izrazi pogosto funkcionalni ekvivalenti, saj se nanašajo na objektivno isti element zunajjezikovne stvarnosti. Razlika med njimi pa je ohranjena na semantični ravni, saj implicirajo različne, kontrastivne načine upodabljanja (ki se realizirajo v obliki različne slovnične organizacije, Langacker 1987: 39).

2.3.1 Posamezni vidiki konvencionalnega konstruiranja prizora so v langackerjevski slovnici opredeljeni kot *razsežnosti upodabljanja (dimensions of imagery)* (Langacker 1987: 110–146, 1991, 1995 idr.). To so parametri, ki določajo vse konceptualizirane prizore. Naštejmo nekaj pojmov, ki mednje spadajo. Eden od temeljnih dejavnikov pri konstruiranju prizora je po Langackerjevem mnenju usmerjanje *pozornosti (attention)*. Imanentna lastnost pozornosti je njena povezanost z intenzivnostjo potekanja kognitivnega procesa, kar v človekovi izkušnji pomeni večjo pomembnost ali izstopanje elementov, ki so v središču pozornosti. To so elementi v ospredju (*prominence*) ali, v smislu metafore scene, liki (*figure*), ki izstopajo izmed drugih elementov prizora, ki so potisnjeni v ozadje (*ground*). Pri opisu medsebojnih odvisnosti in pomenskih razlik med posameznimi strukturami Langacker uporablja tudi pojem trajektorja, tj. lika v prvem planu, ki se tako razlikuje od landmarka, tj. lika v drugem planu. V langackerjevskem opisu slovnice naravnega jezika ima zgradba prizora v smislu opozicije med likom in ozadjem zelo pomembno vlogo. Z upodabljanjem so povezani tudi drugi procesi, npr.

– *izbira perspektive*, ki se nanaša na gledišče (*vantage point*) oz. točko, s katere dani prizor opazujemo in ki jo mdr. sestavljajo medsebojna lega opazujočega in predmeta opazovanja, orientacija v prostoru, prostorska organizacija prizora, mentalni prenos (*mental shifting*), mentalno skeniranje, selekcija;

– *profiliranje informacije (organization profile/base)*, tj. izpostavljanje določenih semantičnih struktur v danem območju semantične strukture jezikovnega izraza (*scope of predication*), pri čemer so druge informacije potisnjene v *ozadje* (več o tem v razdelku 4);

– *abstrahiranje*, ki se nanaša na stopnjo konkretnosti, s katero je dana situacija naslikana.

Pojem shematskosti je povezan s stopnjo konkretnosti, tj. z natančnejšim opisom podrobnosti, značilnih za določeni predmet. Ta pojem se vedno pojavlja v povezavi s podrobno določitvijo značilnosti, ki upošteva enega ali več parametrov. Temelji na postopnem prehajanju od maksimalno shematskega proti maksimalno konkretnemu opisu oz. osvetlitvi podrobnosti, npr. med *nekdo* in *tisti Janez, ki ga nočeš videti*.⁸

Na tem mestu velja poudariti aktivno vlogo, ki jo ima govorec v procesu konstruiranja oz. upodabljanja (»slikanja«) določenega koncepta. Zato, kot poudarjajo

⁸ *Nekdo* je nedoločni zaimек in je shema, ki jo konkretizira stavek *tisti Janez, ki ga nočeš videti*. Poleg tega je nedoločni zaimек *nekdo* konkretizacija bolj shematskega poljubnostnega zaimka *kdo*. Prim. naslednjo konkretizacijo tega pomenskega niza, pri kateri je vsaka naslednja poved manj shematska od predhodne povedi: *Ali je kdo prišel?* → *Ja, nekdo je prišel.* → *Ja, prišel je tisti Janez, ki ga nočeš videti.*

kognitivisti, pomena ni mogoče razložiti na podlagi opisa objektivne (zunajjezikovne) stvarnosti, ampak s pomočjo opisa kognitivnih poti, ki oblikujejo razumevanje njenih elementov.

3 Kognitivno jezikoslovje na Poljskem in v Sloveniji

3.1 Kognitivizem je na Poljskem uveljavljena jezikoslovna smer že najmanj od konca osemdesetih let, ko je izšel prevod temeljnega dela kognitivne semantike, *Metaphors we live by* (Lakoff, Johnson 1988 v prevodu T. P. Krzeszowskega). Od začetka devetdesetih let naprej se kognitivna lingvistika, usmerjena v preučevanje teorije metafore, v enaki meri pa tudi v kognitivno slovnico, razvija v številnih poljskih univerzitetnih središčih, npr. Lublinu, Varšavi, Lodžu, Krakovu, Poznanju, Gdansk, Wrocławu, Torunju, Katovicah, Bielsku-Biały in drugod. Večino raziskav v okviru te smeri delajo poljski anglisti, zaradi česar se nanašajo predvsem na angleško jezikovno gradivo oz. kontrastivno primerjalni poljsko-angleški vidik. Posebno pozornost si zasluži razvoj etnolingvističnih raziskav poljskega jezika, ki se pod vodstvom J. Bartmińskiego razvija v okviru t. i. lublinske šole (Univerza Marie Curie-Skłodowske), ter kognitivna teorija prevajanja E. Tabakowske, ki se kot anglistka na Jagelonski univerzi v Krakovu md. ukvarja s preučevanjem slovnicih kategorij v poljščini.

3.2 Na Slovenskem se kognitivno jezikoslovje razvija od druge polovice devetdesetih let. Tudi za ta prostor lahko rečemo, da sta v njem pognali korenine obe smeri, tako kognitivno pomenoslovje kot kognitivna slovnica. S teorijo metafore se ukvarjata E. Kržišnik in M. Smolič (1999, 2000), kognitivni pristop k slovnici pa uveljavljata S. Kranjc (1998, 1998/99, 1999, 2003) pri preučevanju otroškega govora ter O. Kunst Gnamuš.⁹ Spoznanje o povezanosti jezika z mišljenjem in kognitivnimi procesi pa je danes v slovenskem jezikoslovju, kot je mogoče opaziti, že v precejšnji meri sprejeto.

4 Pridobljeno ali izgubljeno s prevodom?¹⁰ Analiza poljske in slovenske kognitivistične terminologije

Ena izmed najopaznejših značilnosti znanstvenega diskurza je terminologija, ki ima poimenovalno (nominativno) in spoznavno (kognitivno) funkcijo (prim. Čechová idr. 1997: 149, 157–160). Mogoče je reči, da je kognitivna slovnica oblikovala samosvoj pogled na jezik, kar se odraža tudi v terminih, s pomočjo katerih

⁹ Pod njenim vodstvom so potekali projekti Jezik med komunikacijo in kognicijo – etnometodološki in medkulturni pristop (1995–1998), Kognitivni pristopi k opisu in učenju jezika (1997–1999) in (v sodelovanju z Ireno Kovačič) Jezik in spoznavanje (1998–2002) (<http://izum.sicris.si>).

¹⁰ Naslov poglavja je parafraza naslovov dveh knjig, in sicer S. Barańczaka *Ocalone w tłumaczeniu. Szkice o warsztaście tłumacza poezji z dołączeniem malej antologii przekładów* (Poznań, 1992) in E. Hoffman *Lost in translation* (New York: E. P. Dutton, 1989).

opisuje predmet svojih raziskav. Tako kot drugi jezikovni izrazi se tudi strokovni izrazi oblikujejo v okviru procesa konceptualizacije. Konceptualizaciji sledi proces simbolizacije, v katerem se določeni koncept jezikovno realizira (verbalizira ali »utelesi«).

Pri prevajanju je v ospredju prizadevanje, ohraniti določeno konceptualno vsebino (podobe oz. predstave in način upodabljanja) besedila v izhodiščnem jeziku tudi v jeziku prevoda. Na leksikalni ravni, kamor sodi tudi terminologija, torej prevajalec za izraz (termin) v izhodiščnem jeziku išče ustrezen funkcionalni ekvivalent v ciljnem jeziku. Prevod odraža prevajalčevo razumevanje in interpretacijo izhodiščnega besedila, posledica tega pa so bolj ali manj posrečene prevodne rešitve.

4.1 Kognitivna semantika. Teorija metafore

Ključni pojmi, ki se pojavljajo okviru »nove«¹¹ teorije metafore (Lakoff 1993, 1998, Lakoff, Johnson 1980), imajo v slovenščini¹² in poljščini pogosto različne jezikovne realizacije.

Tabela: Izbrani pojmi iz teorije metafore ter njihove slovenske in poljske ustreznice

Lakoff-Johnson	Slovensko	Poljsko
concept	pojem, koncept	pojęcie
conceptual metaphor/ metaphorical concept	pojmovna metafora, konceptualna metafora/metaforični koncept	metafora pojęciowa metafora konceptualna
(metaforical) mapping	(metaforična) preslikava	projekcja (metaforyczna)
domain	področje, domena	domena
domain of experience	področje izkustva, izkušnjsko področje (domena)	domena doświadczeniowa
source domain	področje vira, izhodiščno področje, izhodiščna domena	domena źródłowa
target domain	področje cilja, ciljna domena	domena docelowa
image	»slika«, podoba; »predstava« (podoba)	wyobrażenie
image-schema	shema-podoba	schemat wyobrażeniowy

4.1.1 Kognitivistični pristop k teoriji metafore izhaja iz spoznanja, da je metafora del človekovega konceptualnega sistema in šele drugotno tudi jezika, saj se v njem zrealijo mentalni procesi. Za to vrsto metafore Lakoff in Johnson uporabljata izraza *conceptual metaphor* oz. *metaphorical concept*. Prvi ima tako v

¹¹ Lakoff in Johnson za razliko od teoretikov, ki izhajajo iz strukturalnega pristopa k jeziku in književnosti (npr. R. Jakobsona), metafore ne obravnavata zgolj kot sredstvo pesniške imaginacije, temveč kot mentalni proces (gl. dalje).

¹² Gl. Lakoff 1998; Kržišnik, Smolić 1999, 2000; Jemec 1998/99.

slovenščini kot v poljščini po dve ustreznici, s to razliko, da se slovenski raziskovalci dosledno odločajo za eno prevodno rešitev (Kante: *pojmovna metafora*, Kržišnik, Smolić: *konceptualna metafora*), na Poljskem pa sta izraza rabljena sinonimno.

Konceptualna metafora se (lahko) jezikovno realizira v obliki metaforičnih (jezikovnih) izrazov. Metaforični koncept »*inflacija je bitnost*« (»*inflation is an entity*«, Lakoff, Johnson 1980: 26) se v jeziku lahko udejani kot:

- (5) Inflacija znižuje naš življenjski standard.
- (6) Treba se je boriti proti inflaciji.
- (7) Inflacija nas je stisnila v kot.

Kržišnikova in Smolićeva kot sopomenko *metaforičnega izraza* uporabljata tudi termin *konvencionalna metafora* (prim. 1999: 65). Na podlagi tega lahko sklepamo, da avtorici izpostavljata konvencionalno naravo jezikovnih realizacij metafor, medtem ko Lakoff in Johnson, kot se zdi, o konvencionalni metafori govorita predvsem v zvezi z metaforičnimi koncepti, ki niso novi, kreativni (čeprav konvencionalnosti jezikovnih izrazov, ki zrealijo konceptualno strukturo, ne zanikata). Mogoče je torej reči, da se je pojem konvencionalne metafore pri E. Kržišnik in M. Smolić razvil na višji stopnji konkretnosti, tj. je manj shematski kot v Lakoff, Johnson (1980).

4.1.2 Kognitivisti konceptualno metaforo razumejo v smislu preslikave semantičnih struktur v okviru dveh izkušenskih področij, in sicer z izhodiščnega področja na ciljno (npr. s področja ognja na področje sovraštva pri metafori *sovraštvo je ogenj*, prim. v *X-u je vzplamtelo sovraštvo*). Termin *domain* bi bilo v slovenščino mogoče prevesti kot *področje* (Kante; Kržišnik, Smolić) ali *domena* (Jemec; v poljščini se uporablja le *domena*, gl. tabelo). Pri konceptu *področja* je izpostavljen vidik površine, kar zrcali kombinacija predlogov *z-na* (*preslikava z enega področja na drugo*), *domena* pa je povezana z metaforo posode, ki implicira tridimenzionalni prostor (*iz ene domene v drugo*).

V zvezi z metaforičnimi preslikavami se pojavlja tudi termin *image-schema*, ki se nanaša na določeno shematično predstavo, ki jo vsebuje neko področje in ki je v procesu metaforizacije preslikana na drugo, ciljno področje. Kante ga je poslovenil kot *podoba-shema*, v poljščino pa je preveden kot *schemat wyobrażeniowy* (dobesedno: *predstavna shema*). Za angleški izraz *image* se v pregledanih razpravah pojavljata predvsem izraza *podoba* (Kante; Kržišnik, Smolić) in »*slika*«, občasno pa tudi *predstava*, ki se sicer ustaljeno rabi v psihologiji.

4.2 Kognitivna slovnica. Profil in profiliranje

Prevod teh dveh terminov v poljščino¹³ ni problematičen – angleški izraz *profile* se prevaja kot *profil*, *profililing* pa kot *profilowanie*. Opozoriti je treba na drugo dejstvo, in sicer da se je na podlagi poglobljenih raziskav pomena in rabe teh jeziko-

¹³ Pojem je v slovenščini obravnavala A. Będkowska Kopczyk (2004: 37–39).

slovnih izrazov v okviru poljske kognitivne lingvistike razvila nova interpretacija le-teh. Profiliranje je že kar nekaj časa predmet raziskav lublinskih jezikoslovcev, zlasti tistih, ki se ukvarjajo z etnolingvistiko (ter jezikovno podobo sveta) in ki sodelujejo mdr. pri pripravi slovarja ljudskih stereotipov in simbolov (Bartmiński 1996, 1999). Njihovo razumevanje pojma profiliranja se nanaša predvsem na semantiko konceptov (zlasti teh, ki so globoko zasidrani v določeni kulturi) in se nekoliko razhaja s pojmovanjem, ki ga je predlagal R. Langacker (1987), ter se povezuje z načinom definiranja konceptov, ki ga je predstavila A. Wierzbicka (1985). Zaradi svoje predstavnosti se ta pojem uporablja pri razlagi številnih slovnčnih vprašanj (npr. v zvezi z določanjem pomenske razlike med dovršnim in nedovršnim vidom, trpnim in tvornim glagolskim načinom itd.).

Zgoraj smo profiliranje opredelili kot eno od razsežnosti upodabljanja ter navedli tako rekoč najpogosteje citirano langackerjevsko definicijo (gl. npr. razprave v Barmiński, Tokarski 1998) tega procesa kot izpostavljanja določenih semantičnih struktur v danem območju *kognitivne baze* (*cognitive base*) ali jezikovnega izraza, pri katerem so druge informacije potisnjene v ozadje. V naslednjem razdelku bomo natančneje pokazali, kako profiliranje in profil pojmuje R. Langacker.

4.2.1 Mehanizem profiliranja je nerazdružljivo povezan s pojmom konceptualne baze (podstave),¹⁴ ki jo jezikoslovci enačijo tako s kognitivno strukturo, ki je zgrajena iz *kognitivnih področij* (*cognitive domains*), se pravi izkušenj in védenja govorcev določenega jezika (Langacker 1995), kot tudi z določenim *obsegom semantične vsebine* (*scope of predication*), ki jo dani jezikovni izraz priklicuje (Langacker 1987, 1991). Langacker poudarja, da je profil mogoče opredeliti zgolj v razmerju do baze, katere *izstopajoči* (*prominent*) oz. osvetljeni del je.¹⁵ Potemtakem je eden ključnih elementov jezikovnega opisa v okviru kognitivne slovnice medsebojna odvisnost profila in baze, ne pa profil sam po sebi (Turewicz 1998: 65). Mentalna operacija izpostavljanja (ali, z drugimi besedami, *umeščanja* (*imposing*) profila glede na bazo), ki jo opravimo med procesom konceptualizacije, je uporabna tako pri analizi leksikalnih enot kot slovnčnih kategorij.

Pri leksemih je konceptualna podstava *celotna konceptualna vsebina* (*scope of predication*) ali področje, ki ga priklicuje dani izraz. Langacker (npr. 1995, 2000: 7–8) to pojasnjuje s primerom angleške besede *knuckle* (‘členek’), ki kot element baze neposredno priklicuje koncept *finger* (‘prst’), v okviru katerega je profiliran določen njegov del. Podobno semantično bazo besede *palec* predstavlja konceptualna vsebina, povezana s celotno *roko* (ali *nogo*) in drugimi *prsti*, med katerimi je *palec* vrsta *prsta* (prim. definicijo *palca* po SSKJ: ‘najdebelejši prst na roki ali nogi’). Drugi primer pojmovanja razmerja profil – baza, ki ga podaja Langacker (1987:

¹⁴ Zato je pri Langackerju ta proces poimenovan tudi kot razmerje profil/baza (*profile/base organization*).

¹⁵ Langacker (1987: 183): »The semantic value of an expression resides in neither the base nor profile alone, but only in their combination; it derives from the designation of a specific entity identified and characterized by its position within a larger configuration.«

185), je angleški pojem *uncle* ('stric'). Kognitivna baza tega koncepta je področje sorodstvenih razmerij, ki mora vsebovati tudi elemente, kot so obstoj osebe, ki ima strica, obstoj matere ali očeta te osebe, ter dejstvo, da ima eden od staršev brata. V tako opisani kognitivni bazi leksema *stric* je profiliran brat očeta ali matere določene osebe.¹⁶ Potemtakem mehanizem profiliranja določa pomenska razmerja, ki obstajajo med elementi semantičnega pola jezikovnega izraza (Tabakowska 1998: 169).

Za opis slovnice naravnega jezika pa se zdi veliko pomembnejše dejstvo, da mehanizem profiliranja deluje tudi pri procesu oblikovanja slovničnih kategorij. Langacker (1987) tako razlikuje dve vrsti konceptualnih struktur: strukturo, ki profilira *območje* (*bounded region*), in strukturo, ki profilira *relacijo* (*relational predication*). Takšna splošna delitev reducira število tradicionalno ločenih slovničnih kategorij. V prvo kategorijo spadajo stvari, ki jih izraža samostalnik, v drugo pa temporalne relacije (oz. procesi), izražene z glagolom, in atemporalne relacije, ki jih izražata pridevnik in prislov.¹⁷

Proces profiliranja je povezan tudi z izpostavljanjem t. i. *lika v ospredju iz ozadja* (*figure and ground organization*) ter z razmerjem med trajektorjem in landmarkom. Primer za to je pomensko nasprotje med zgledoma (8) in (9) v relaciji, ki opisuje medsebojno lego dveh elementov v upodobljenem prizoru:

(8) Luč je nad mizo.

(9) Miza je pod lučjo.

V zgledu (8) je v središču pozornosti (trajektor) *luč*, *miza* pa je lik v drugem planu. Zgled (9) pa ponazarja obratno situacijo, čeprav je v njem upodobljen isti prizor.¹⁸

4.2.2 Če se proces profiliranja pri Langackerju tiče izločanja elementov znotraj kognitivne baze med konstruiranjem konceptov, pa lublinska šola profiliranja pojmuje kot vrsto operacije na že izoblikovanem konceptu, ki temelji na izpostavljanju določenih vidikov koncepta, ki jih opredeljuje kot profile (Grzegorzcykova 1998: 11). V delih J. Bartmińskiego (npr. Bartmiński 1993) je profiliranje postalo temeljno leksikografsko orodje za opis pomena leksemov, ki so globoko zakoreninjeni v jezikovni podobi sveta. Za razliko od klasične zasnove slovarskih razlag, ki so se

¹⁶ Naj opozorimo, da so številni koncepti v določeni kulturi globoko zakoreninjeni, kar povzroča, da npr. v kognitivni bazi poljskega leksema *stryj* ni brat enega od staršev, temveč očetov brat. Zgoraj opisanemu izrazu *stric* ustreza polj. *wujek*. (Prim. slov. *ujec/ujna* 'materin brat/sestra', *strina* 'očetova sestra', ki pa se danes redko rabita.)

¹⁷ Te problematike tu zaradi omejenega obsega razprave ne moreva podrobneje obravnavati, vendar bi radi poudarili, da sprejetje zgornje hipoteze ne pomeni popolnega odmika od tradicionalne delitve slovničnih kategorij, temveč je poskus prodreti v bistvo posameznih kategorij (na to mdr. opozarja Turewicz 1998: 65).

¹⁸ Naj omenimo, da R. Langacker v svojih študijah uporablja sheme in skice, katerih namen je nazorno prikazati obravnavane mehanizme. Pregled kognitivističnega diskurza v njegovih razpravah ter razpravah, ki se ukvarjajo z njegovim pojmovanjem slovnice, je pokazal, da je mogoče govoriti o specifični kognitivistični piktografiji.

osredotočale na naštevanje nujnih in zadostnih pogojev (pomenskih sestavin), je namen kognitivne razlage ustvariti popolno jezikovno sliko danega mentalnega predmeta. Bartmiński meni, da na nastanek določene strukture predstave predmeta vplivajo ndr. védenje o svetu, sistem vrednot, stopnja racionalnosti, subjektivizacija. Zaradi njih je dani koncept mogoče razumeti na več različnih načinov – povedano drugače, v okviru koncepta so lahko osvetljeni različni profili. Tako koncept *vode* lahko vidimo iz različnih kulturnih vidikov: kot sredstvo očiščevanja, vir življenja, sredstvo za redčenje tekočin, simbol erotičnih doživetij itd. Vsak takšen profil lahko postane podstava (baza) za poseben pomen ali pomensko različico, lahko pa tudi samo za pragmatično razumevanje izraza v določenih okoliščinah (Majer Baranowska 1993, prim. Grzegorzcykowa 1998).

5 Kognitivno jezikoslovje sloni na prenovljenih metodoloških predpostavkah, kar se odraža tudi v njegovi terminologiji. V zvezi s prevajanjem (in interpretacijo) kognitivne terminologije iz angleščine v slovenski oz. poljski jezik se je pokazalo, da so se nekateri jezikoslovni termini oz. koncepti v poljskem in slovenskem prostoru razširili ali razvili v svojo smer, kot se je to zgodilo v primeru koncepta profiliranja pri Bartmińskem ali konkretizacije Lakoff-Johnsonovega pojma konvencionalne metafore pri Kržišnikovi in Smolićevi.

Viri in literatura

- Jerzy BARTMIŃSKI, Ryszard TOKARSKI, 1998 (ur.): *Proflowanie w języku i w tekście*. Lublin: UMCS.
- Jerzy BARTMIŃSKI, 1993: O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym. *Profilowanie pojęć: Wybór prac*. Ur. J. Bartmiński. Lublin: UMCS. 7–17.
- Jerzy BARTMIŃSKI, 1996 (gl. ur.): *Słownik stereotypów i symboli ludowych 1. Kosmos: niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*. Lublin: UMCS.
- Jerzy BARTMIŃSKI, 1999 (gl. ur.): *Słownik stereotypów i symboli ludowych 1 [Cz. 2]. Kosmos: ziemia, woda, powietrze*. Lublin: UMCS.
- Agnieszka BĘDKOWSKA KOPCZYK, 2001: Metaforyka roślinna w języku słoweńskim i jej podstawy konceptualne (na tle metaforyki polskiej). *Język a kultura 16. Świat roślin w języku i kulturze*. Ur. A. Dąbrowska. Wrocław: WUW. 149–158.
- Agnieszka BĘDKOWSKA KOPCZYK, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenščini. Kognitivni pristop*. Prev. T. Jamnik. Ljubljana: Študentska založba.
- Agnieszka BĘDKOWSKA KOPCZYK, Iwona NOWAKOWSKA KEMPNA, 2000: Wokół przedpojęciowych schematów wyobrazeniowych na przykładzie opozycji semantycznej GORA–DÓŁ. *Makedonско словенечки научен собор*. Skopje: Universitetsko izdatelstvo »Sv. Kiril i Metodij«. 57–68.
- Marie ČECHOVÁ, Jan CHLOUPEK, Marie KRĚMOVÁ, Eva MINÁŘOVÁ, 1997: *Stylistika současné češtiny*. Praga: ISV.
- Teun A. VAN DIJK, 2001 (ur.): *Dyskurs jako struktura i proces*. Prev. G. Grochowski. Varšava: PWN.

- Gilles FAUCONIER, 1985: *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilles FAUCONIER, 1999: Odwzorowania w umyśle i języku. *Znak* 51/11. Prev. A. Pawelec. 49–58.
- Charles FILLMORE, 1982: Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis. *Speech, Place and Action*. Ur. R. J. Jarvella, W. Klein. Chichester, New York: John Wiley and Sons. 31–59.
- Charles FILLMORE, 1985: Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di semantica* 6/2. 222–255.
- Adam GLAZ, 2001: Tak zwana teoria oglądu a problemy językowe. *Językoznawstwo kognitywne* 2. Ur. W. Kubiński, D. Stanulewicz. Gdańsk: WUG. 290–312.
- Renata GRZEGORCZYKOWA, 1998: Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia. *Profilowanie w języku i w tekście*. Ur. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: UMCS. 9–17.
- Ray JACKENDOFF, 1983: *Semantics and Cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ray JACKENDOFF, 1990: *Semantic Structures*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Mateja JEMEC, 1998/99: Človeku dobro dene, če se izrobanti. *Jezik in slovstvo* 44/6. 229–236.
- Mateja JEMEC, 2000/01: Novi teoretični pogledi na skladnjo in semantiko v kognitivni znanosti. *Jezik in slovstvo* 46/4. 164–172.
- Roman KALISZ, Wojciech KUBIŃSKI, 1998: Dwadzieścia lat językoznawstwa kognitywnego w USA i w Polsce – próba bilansu. *Językoznawstwo kognitywne. Wybór tekstów*. Ur. R. Kalisz, W. Kubiński in E. Modrzejewska. Gdansk: WUG. 7–27.
- Zoltan KÖVECSES, 1986: *Metaphors of Anger, Pride, and Love. A Lexical Approach to the Structure of Concepts*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- Zoltan KÖVECSES, 2000: *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simona KRANJC, 1998: *Skladnja otroškega govora od 1. do 3. leta*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Simona KRANJC, 1998/99: Skladnja in otroški govor. *Jezik in slovstvo* 44/6. 197–210.
- Simona KRANJC, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Simona KRANJC, 2003: Izražanje prostora v govorjenih besedilih otrok. *Slavistična revija* 51/posebna številka. 181–190.
- Erika KRŽIŠNIK, Marija SMOLIĆ, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. 35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. *Zbornik predavanj*. Ur. E. Kržišnik. 61–80.
- Erika KRŽIŠNIK, Marija SMOLIĆ, 2000: »Slike« časa v slovenskem jeziku. 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. *Zbornik predavanj*. Ur. I. Orel. 7–19.
- Thomas S. KUHN, 1985: *Dwa bieguny*. Warszawa: PIW.
- George LAKOFF, 1986: Cognitive Semantics. *Cognitive Science Program*. Berkeley: Institute of Cognitive Studies. 1–46.
- George LAKOFF, 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- George LAKOFF, 1990: The Invariance Hypothesis. *Cognitive Linguistics* 1/1.

- George LAKOFF, 1993: The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought*. Ur. A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press. 202–251.
- George LAKOFF, 1996: Sorry, I'm Not Myself Today. The Metaphor System for Conceptualizing the Self. *Spaces Worlds and Grammar*. Ur. F. Sweetser, G. Fauconnier. Chicago.
- George LAKOFF, 1998: Sodobna teorija metafore. *Kaj je metafora?* Prev. in ur. B. Kante. Ljubljana: Krtina. 271–325.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1988: *Metafory w naszym życiu*. Prev. T. P. Krzeszowski. Warszawa: PIW.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1999: *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York.
- George LAKOFF, Mark TURNER, 1989: *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ronald W. LANGACKER, 1986: An Introduction to Cognitive Grammar. *Cognitive Science* 10. 1–40.
- Ronald W. LANGACKER, 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Ronald W. LANGACKER, 1988a: An Overview of Cognitive Grammar. *Topics in Cognitive Linguistics*. Ur. B. Rudzka Ostyn. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 3–48.
- Ronald W. LANGACKER, 1988b: A View of Linguistic Semantics. *Topics in Cognitive Linguistics*. Ur. B. Rudzka Ostyn. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 49–90.
- Ronald W. LANGACKER, 1990 *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Ronald W. LANGACKER, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar 2. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Ronald W. LANGACKER, 1995: *Wykłady z gramatyki kognitywnej. Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*. Lublin: UMCS.
- Ronald W. LANGACKER, 2000: *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Urszula MAJER BARANOWSKA, 1993: »Woda« – profile pojęcia w polszczyźnie ludowej. *Profilowanie pojęć: Wybór prac*. Ur. J. Bartmiński. Lublin: UMCS. 207–231.
- Iwona NOWAKOWSKA KEMPNA, 2000: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Część 2: Data*. Warszawa: WSP.
- Bożena PIKALA TOKARZ, Agnieszka BĘDKOWSKA KOPCZYK, 2002: Imagery in Translations of Polish Poetry (into Slovenian). *Translation and Meaning* 6. Ur. B. Lewandowska Tomaszczyk, M. Thelen. Maastricht: Hogeschool Zuyd Maastricht School of Translation and Interpreting. 283–289.
- Elżbiera TABAKOWSKA, 1998: Profilowanie w języku i tekście – perspektywa językoznawcy, tłumacza i poety. *Profilowanie w języku i w tekście*. Ur. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: UMCS. 167–183.
- Elżbieta TABAKOWSKA, ²2001: *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*. Prev. A. Pokojka. Kraków: Universitas.

- Leonard TALMY, 1985: Force Dynamics in Language and Thought. *Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity*. Ur. W. E. Eilfort, P. D. Kroeber, K. L. Peterson. Chicago: Chicago Linguistics Society. 293–337.
- John R. TAYLOR, 1988: Contrasting prepositional categories: English and Italian. *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: Benjamins. 299–205.
- John R. TAYLOR, ²1995 [1989]: *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- John R. TAYLOR, 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Kamila TUREWICZ, 1998: Profil a kategorie gramatyczne. *Profilowanie w języku i w tekście*. Ur. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: UMCS. 63–77.
- Anna WIERZBICKA, 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor.

Spletna stran

SICRIS, Informacijski sistem o raziskovalni dejavnosti Slovenije – <http://fizum.sicris.si>